

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.101.22

Грецька-Миргородська В.В.
*начальник управління інноваційного
розвитку та іміджевих проектів
Харківської міської ради*

ФОРМУВАННЯ НЕГАТИВНОГО СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В ПЕРІОД РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Статтю присвячено систематизації негативних наслідків соціального капіталу та аналізу їх проявів у період ринкової трансформації. Метою статті є виявлення особливостей формування негативного соціального капіталу у період ринкової трансформації. У статті розглянуто такі ключові питання: теоретичний аналіз негативних наслідків соціального капіталу; види негативного соціального капіталу; передумови їх формування в період ринкової трансформації; приклади формування негативного соціального капіталу в Україні. Запропоновано матрицю негативного соціального капіталу, яка розроблена на підставі поєднання критеріїв рівня прояву і складників соціального капіталу і може бути застосована як інструмент аналізу негативних наслідків соціального капіталу різних груп. Результати теоретичного дослідження проілюстровано емпіричним аналізом на підставі даних розвитку постсоціалістичних країн у період ринкових реформ.

Ключові слова: негативний соціальний капітал, ринкова трансформація, соціально орієнтована економіка, олігархія, корупція.

Грецькая-Миргородская В.В. ФОРМИРОВАНИЕ НЕГАТИВНОГО СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА В ПЕРИОД РЫНОЧНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Статья посвящена систематизации негативных последствий социального капитала и анализа их проявлений в период рыночной трансформации. Целью статьи является выявление особенностей формирования негативного социального капитала в период рыночной трансформации. В работе рассмотрены следующие ключевые вопросы: теоретический анализ негативных последствий социального капитала; виды негативного социального капитала; предпосылки их формирования в период рыночной трансформации; примеры формирования негативного социального капитала в Украине. Предложена матрица негативного социального капитала, которая разработана на основании сочетания критериев уровня проявления и составляющих социального капитала и может быть применена как инструмент анализа негативных последствий социального капитала различных групп. Результаты теоретического исследования проиллюстрированы эмпирическим анализом на основании данных развития постсоциалистических стран в период рыночных реформ.

Ключевые слова: отрицательный социальный капитал, рыночная трансформация, социально ориентированная экономика, олигархия, коррупция.

Hretska-Myrgorodska V.V. FORMATION OF NEGATIVE SOCIAL CAPITAL DURING THE MARKET TRANSFORMATION PERIOD

The article considers issues of systematization of negative consequences of social capital and analysis of their manifestations during the market transformation period. The purpose of the article is to identify formation features of negative social capital during the market transformation period. The paper considers the following key issues: a theoretical analysis of negative effects of social capital; types of negative social capital; preconditions for their formation during the market transformation period; examples of formation of negative social capital in Ukraine. The matrix of negative social capital is represented, it is created on the basis of combination of criteria of components and manifestation level of social capital. This matrix can be used as a tool for analyzing the negative effects of social capital of different groups. The results of the theoretical research are illustrated by an empirical analysis based on the data of post-socialist countries' development in the period of market reforms.

Keywords: negative social capital, market transformation, socially oriented economy, oligarchy, corruption.

Соціальний капітал є базовим концептом соціально орієнтованої економіки, тому розвиток соціального капіталу є необхідним складником її формування. Підкреслимо, що при цьому розуміється продуктивна функція соціального капіталу, що сприяє економічному зростанню та поліпшенню добробуту громадян і всебічному розвитку суспільства. Водночас відомо, що соціальний капітал має негативні наслідки, які діють у протилежному напрямі. Період ринкової трансформації характеризується певними умовами, які можуть сприяти формуванню негативного соціального капіталу, створюючи таким чином відповідні ризики для успішної реалізації соціальних реформ.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виявлення особливостей формування негативного соціального капіталу у період ринкової трансформації. У статті розглянуто такі ключові питання: теоре-

тичний аналіз негативних наслідків соціального капіталу; види негативного соціального капіталу; передумови їх формування в період ринкової трансформації; приклади формування негативного соціального капіталу в Україні. Результати теоретичного дослідження проілюстровано емпіричним аналізом на підставі даних розвитку постсоціалістичних країн у період ринкових реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження соціального капіталу, його сутності, форм і складників зосереджені, головним чином, на позитивних аспектах його впливу на різні сторони економічного та соціального життя. Водночас соціальний капітал має негативні наслідки, які необхідно враховувати.

А. Портес був одним із перших дослідників, хто систематизував негативні наслідки соціального капіталу, для опису цього явища він використав термін

«негативний соціальний капітал». У своєму аналізі він розуміє під ним такі негативні наслідки: виключеність аутсайдерів; надмірність вимог до учасників мережі; обмеження індивідуальної свободи; зниження рівня норм [1].

У [2] негативний соціальний капітал розглядається в трьох аспектах, які відповідають формам соціального капіталу: структурному, реляційному і когнітивному. Структурний соціальний капітал являє собою зв'язок між людьми, соціальні мережі та різні структури. Реляційний вираз соціального капіталу представляє тип взаємозв'язків і відносин у суспільстві, які характеризуються нормами, довірою, очікуваннями та зобов'язаннями. Когнітивний вимір соціального капіталу пов'язаний із загальними ідеями та уявленнями, які поділяються учасниками спільноти, що знаходять своє вираження у внутрішньогруповій солідарності.

Цей аналіз [2] має низку спільних моментів із трактуванням А. Портесу. Так, негативний вплив структурного соціального капіталу кореспондується з першим наслідком А. Портесу: «Основною негативною ознакою структурного виміру соціального капіталу є те, що він перешкоджає доступу інших... Іншими словами, мережеві зв'язки є ексклюзивними – ті, хто знаходяться за межами цієї соціальної мережі, знаходяться в невігідному становищі» [2, с. 14].

Розглядаючи когнітивний вимір соціального капіталу, автори (Вилка) констатують зниження соціальних і моральних норм, до якого може привести солідарність членів спільноти з приводу конфронтації із зовнішнім світом і негативного досвіду.

Отже, огляд джерел свідчить, що проблема негативного соціального капіталу потребує подальшого дослідження як у напрямі теоретичних аспектів, так і з погляду розкриття передумов та особливостей формування негативного соціального капіталу в період ринкової трансформації.

Вклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, негативні наслідки соціального капіталу можна розглядати з погляду учасників, що об'єднані певною структурою зав'язків, інших економічних агентів – аутсайдерів щодо цієї спільноти, а також негативні наслідки можуть бути для суспільства загалом із погляду його агрегованих узагальнених показників і характеристик розвитку. Таким чином, негативний соціальний капітал проявляється на трьох рівнях: несприятливі наслідки для агентів – членів мережі (рівень спільноти), для агентів, які не включені в цю структуру зв'язків

(зовнішнє середовище щодо спільноти), і для суспільства загалом.

На перших двох рівнях негативні наслідки соціального капіталу спільноти розглядаються з погляду індивіда, включеного або не включеного в цю спільноту. Ці наслідки мають різний зміст, тому що вони зумовлені для членів спільноти включеністю в неї, а для аутсайдерів – навпаки, виключеністю з неї.

На останньому рівні, на рівні суспільства, негативні наслідки для всіх індивідів, що входять до спільноти, та інших неминує є несприятливими і для суспільства загалом. Однак із погляду суспільства, його добробуту та можливостей для розвитку, які надає соціальний капітал, і зниження їх у разі його негативної версії, крім несприятливих індивідуальних наслідків, характерних для попередніх рівнів, є свої специфічні ефекти негативного соціального капіталу, які можуть проявитися лише на рівні суспільства загалом. І в цьому сенсі вони являють собою додаткове несприятливе навантаження на індивідів, що є, по суті, негативною екстерналією соціального капіталу різних груп. Таким чином, негативний соціальний капітал на рівні суспільства можна уявити як сукупність негативних наслідків, що виявляються на рівні соціальної спільноти (групи) та зовнішнього середовища – агентів, що не входять до цієї групи, і специфічних ефектів, несприятливих для розвитку суспільства загалом.

Розглядаючи негативний соціальний капітал, слід враховувати, що він, як соціальний капітал взагалі, має складові елементи, що утворюють його власну структуру: соціальні зв'язки (мережі), довіру, норми і правила [3, с. 122–139]. Поєднуючи критерій рівня прояву і критерій виділення форм соціального капіталу, отримуємо матрицю негативних наслідків, або матрицю негативного соціального капіталу (табл. 1).

Розглянемо докладніше елементи цієї матриці – негативні наслідки форм соціального капіталу, які проявляються на різних рівнях.

Перший рівень – спільнота.

1. Структура зв'язків, мережі. Негативний наслідок структурної форми соціального капіталу проявляється у збільшенні тягаря зобов'язань членів спільноти. Тісні внутрішні зв'язки, що забезпечують взаємозалежність між усіма учасниками групи, накладають на них додаткові зобов'язання. Так, у групах, побудованих на родинних відносинах, більш успішні в підприємстві члени сім'ї часто тією чи іншою мірою змушені надавати економічну підтримку у вигляді прямої фінансової допомоги або надання роботи своїм родичам. [1, с. 16].

Таблиця 1

Матриця негативного соціального капіталу

Рівні прояву негативних наслідків	Форми соціального капіталу		
	Структура зв'язків, мережі	Норми та правила	Довіра
Спільнота (мережа, група)	Додаткові зобов'язання	Обмеження індивідуальної свободи, посилення соціального контролю, закріплення негативних стандартів і зниження соціальних норм	Ризик прийняття неефективних рішень, зловживання довірою
Зовнішнє середовище (аутсайдери)	Обмеженість доступу до ексклюзивних вигід	Забезпечення виключеності аутсайдерів, формування спільнот типу «закритий клуб»	Посилення недовіри до аутсайдерів
Суспільство	Посилення гетерогенності та стратифікації, зниження консолідації, підвищення нерівності, конфронтація	Конфлікт групових і суспільних норм	Сегментація довіри Ефект заміщення довіри: ослаблення довіри до громадських та державних інституцій на тлі посилення міжособистісної довіри в групі

2. **Норми та правила.** Необхідність дотримання норм, прийнятих в співтоваристві, приводить тією чи іншою мірою до обмеження індивідуальної свободи і посилення соціального контролю. У [4] показано, що в спільнотах зі складною структурою, де члени пов'язані різного роду відносинами (включені в різні структури, наприклад, є одночасно сусідами, товаришами по службі тощо), створюється основа для суворого дотримання норм і соціального контролю. В таких умовах неминуче обмеження автономії членів громади та їх приватного життя.

Крім того, в групах, заснованих на нормах, сформованих на негативному досвіді й опозиції щодо навколишнього світу, виникає небезпека закріплення негативних патернів поведінки і низьких стандартів життя, загалом погіршення соціальних і моральних норм у групі (downward leveling norms, [1, с. 15–16]).

3. **Довіра.** Висока довіра має свою «темну сторону», яку Д. Макаллістер називає «другим обличчям довіри» (Two faces of interpersonal trust [5, с. 87–112]).

Найбільш наочно це проявляється в групах, утворених за виробничими критеріями: в командній роботі, в колективах підприємств та організацій. Надмірна довіра в таких колективах може призводити до таких небажаних наслідків.

1. Зниження конструктивної критики під час прийняття рішень і, як наслідок, погіршення якості експертизи прийнятих рішень та підвищення ризику прийняття неефективних рішень.

2. Ослаблення контролю виконання функцій, завдань членами групи: контроль підміняється довірою, і наслідком цього може бути зростання помилок, браку, зниження якості результатів діяльності.

3. **Порушення інформаційних потоків:** внаслідок високого рівня довіри у членів групи знижується запит на об'єктивну інформацію, тому що вона частково (в крайніх випадках – повністю) замінюється думкою членів групи.

4. Використання довіри агентами, схильними до опортуністичної поведінки («зловживання довірою» [6, с. 375]). Високий рівень довіри в групі послаблює обережність і увагу до ризику у її членів. Надмірно довірливі члени групи можуть стати жертвами маніпуляцій, обману та нечесного ставлення з боку як членів групи, так і аутсайдерів.

Другий рівень – аутсайтери групи (зовнішнє середовище).

1. **Структура зв'язків, мережі.**

Виключеність аутсайдерів означає, що зв'язки, які здатні приносити вигоду для агентів, включених у певну структуру (мережу), одночасно позбавляють цієї можливості інших членів суспільства, ускладнюючи (аж до неможливості) їх включення в цю структуру [1, с. 16]. Так, в [1, с. 15] наводяться приклади монопольного становища євреїв на ринку діамантів у Нью-Йорку, поширення вихідців з Куби в економіці Майами тощо.

2. **Норми і правила.** Норми і правила, прийняті в групі, відіграють ключову роль у забезпеченні ускладнення входження в неї аутсайдерів і, таким чином, закріплення їх виключеності, про яку говорилося вище. Якщо наявність структури створює принципову можливість для цього, то відповідні норми і правила цієї структури (мережі) забезпечують її замкнутість і реалізацію виключеності аутсайдеру. Інституційні норми входження і взаємодії членів групи можуть приводити до формування спільнот типу «закритий клуб», ізолюваних в тому чи іншому ступені спільнот.

3. **Довіра.** Високий рівень міжособистісної довіри в групі може привести до дифузії довіри в суспільстві, тобто поширення її на людей, які не входять у цю структуру, як це зазначено вище під час розгляду негативного ефекту зайвої довірливості. Однак тут є основа і для іншої тенденції, а саме: ослаблення довіри до аутсайдерів на тлі зміцнення внутрішньогрупової довіри.

Третій рівень – суспільство.

1. **Структура зв'язків, мережі.** Негативні ефекти, які можуть проявитися в суспільстві, пов'язані з активізацією процесів стратифікації внаслідок виникнення і співіснування в суспільстві множинності соціальних груп, мереж і спільнот, об'єднаних тісною внутрішньогруповою взаємодією агентів. Внутрішньогрупові зв'язки членів спільноти, що створюють її соціальний капітал, яким вони можуть скористатися для підвищення свого добробуту і розвитку, можуть водночас створювати певні перешкоди для комунікаційних зв'язків в суспільстві загалом. Це актуалізує проблему міжгрупових відносин, яка може проявлятися в посиленні різних форм нерівності, зниження консолідації членів суспільства загалом аж до конфронтації.

2. **Норми та правила.** Негативні наслідки на рівні суспільства можуть проявлятися, по-перше, у міжгрупових конфліктах норм і правил; по-друге, в конфлікті групових і суспільних норм. Проблема узгодженості норм, які підтримуються в різних спільнотах, є дуже важливою в суспільстві, яке може бути представлено як система соціальних мереж (спільнот). Норми і правила різних мереж повинні, як мінімум, не суперечити формальним і неформальним інституціональним нормам суспільства. Типовий приклад – це злочинні співтовариства (банди, мережі), в яких взаємодія між членами відбувається за правилами, такими, що суперечать формальним інституціональним нормам і правилам суспільства.

3. **Довіра.** Існування в суспільстві груп із високою внутрішньогруповою міжособистісною довірою може мати негативні ефекти, які виражаються в ефекті зміцнення довіри і сегментації довіри. Ефект зміцнення довіри передбачає певну взаємозамінюваність його основних видів: міжособистісного та інституційного.

Відбувається певна компенсація низького рівня одного виду довіри високим рівнем іншого виду. Висока економічна ефективність довірливих відносин у групі може певною мірою знецінювати довіру до суспільних інститутів. Високий рівень міжособистісної довіри в групі сприяє, в тому числі, й утворенню так званого явища «держави в державі», коли група бере на себе функції держави.

Ще одним негативним ефектом високої міжособистісної внутрішньогрупової довіри можна назвати сегментацію довіри. Коли в суспільстві існує велика кількість груп із тисними внутрішньогруповими зв'язками, виникає ризик посилення стратифікації суспільства за ознакою «свій – чужий», що в кінцевому рахунку послаблює потенціал суспільства загалом до розвитку.

Використаємо матрицю негативного соціального капіталу для аналізу його особливостей під час формування соціально орієнтованої економіки в період ринкової трансформації, коли відбувається утворення нових структур зв'язків: ринкових структур, що зв'язують економічних агентів як учасників ринку, і соціальних, що пов'язують їх відповідно до їхніх інтересів.

Значний внесок у дослідження груп з особливими інтересами в економіці вніс М. Олсон [7]. Групою з особливими (спеціальними) інтересами М. Олсон вважав групу агентів, об'єднаних схожими економічними інтересами і метою забезпечення їх учасників особливими перевагами порівняно з іншими членами суспільства. Прикладом груп з особливими інтересами є олігархічні структури¹, формування яких відбувалося в період ринкової трансформації в Україні [8, с. 103–117; 9, с. 31–35; 10; 11].

Негативний соціальний капітал таких структур проявляється на всіх трьох рівнях. Для членів групи негативні наслідки соціального капіталу виражаються в такому. По-перше, їх члени, як правило, мають додаткові зобов'язання один щодо одного, зумовлені, зокрема, їх родинними зв'язками, які є характерними для таких спільнот. По-друге, взаємозв'язки в цих групах регулюються досить суворими нормами і правилами, формальними і неформальними, ієрархією та розподілом ролей та обов'язків. Самостійність та ініціатива, свобода підприємництва і навіть особиста свобода членів групи перебувають під жорстким соціальним контролем. Що стосується високої довіри та її зворотного боку в олігархічних групах, то слід зазначити, що вона характерна, як правило, не для всіх учасників групи, оскільки є певна ієрархія, побудована на інших принципах (економічних, психологічних, статусних тощо). Довіра може виражатися в персоналізованій формі особистої відданості, яка може зв'язувати близьких друзів або родичів, довірі рівних партнерів один одному. Деяких членів групи можуть пов'язувати також відносини невисокого рівня довіри і навіть недовіри, які виступають каталізаторами конфліктів і руйнування структури. У такій групі можливе і зловживання довірою, і прийняття неефективних рішень агентами, що надмірно довіряють один одному.

Для економічних агентів, які не входять до олігархічної групи, блага, до яких мають доступ її учасники, обертаються упушеною вигодою або прямими збитками. Так, підприємства власників, які не входять у групу, виявляються в нерівному конкурентному становищі на ринку, не мають переваг у вигляді податкових пільг або інших привілеїв, відлучені від системи державної підтримки (дотації, фінансова допомога), мають обмежений доступ до ресурсів банківської системи і кредитно-фінансових організацій (вигідні умови кредитування). Ці несприятливі умови відображаються на можливостях працівників і власників підприємств – аутсайдерів щодо фінансово-олігархічної групи – щодо підвищення свого добробуту і розвитку. Норми та правила, що зв'язують учасників групи, забезпечують їм закритий характер і консервують несприятливі економічні наслідки виключеності економічних агентів – аутсайдерів.

На рівні суспільства негативний соціальний капітал олігархічних груп проявляється, по-перше, в збільшенні диференціації доходів і посиленні різних форм нерівності членів суспільства, в тому числі майнового, правового, соціального. Це очевидний наслідок економічних інтересів олігархічних груп.

По-друге, норми і правила взаємодії в олігархічних структурах повністю або частково не відповідають суспільним інститутам, формальним і неформальним. І в цьому сенсі олігархічні структури

становлять небезпеку для існування держави, створюючи де-факто «державу в державі».

Ше одним феноменом негативного соціального капіталу, який характерний для періоду ринкової трансформації, є формування корупційних зв'язків. Хоча визначень корупції досить багато, але загальна ідея полягає в тому, що це використання посадових повноважень з метою отримання особистої вигоди [12], [13].

Тема корупції та її негативного впливу на соціально-економічний розвиток активно обговорюється з позицій різних теорій, в тому числі: як «провал держави» вона розглядається в ліберальному напрямі економічної науки; в теорії агентських відносин – у межах моделі «принципал – агент»; теорія транзакційних витрат підходить до корупції з погляду угоди і відповідних їй транзакційних витрат; теорія суспільного вибору і політичної ренти – з погляду рентоорієнтованої поведінки економічних агентів [14; 15, с. 128–131].

Розглянемо корупцію з погляду теорії соціального капіталу. Насамперед відзначимо, що в цих теоретичних межах предметом аналізу є не власне корупція у вищевказаному розумінні, а корупційні зв'язки, які об'єднують агентів у корупційні мережі. Осіб, які надають корупційні послуги (корупціонерів), можуть пов'язувати стійкі довгострокові відносини з метою отримання вигод зі свого становища і повноважень. У цьому разі формуються корупційні мережі, що включають не тільки власне корупціонерів, а й осіб, що виконують посередницькі функції та обслуговування корупційного бізнесу. Підкреслимо, що покупців корупційної послуги («клієнтів») ми не розглядаємо як учасників цієї мережі. Вони належать до «зовнішнього світу» і для корупційної мережі є каналом зв'язку з цим світом.

Корупційна мережа володіє соціальним капіталом, який виникає зі зв'язків і взаємодії агентів цієї мережі, що використовують його для поліпшення свого добробуту. У цьому сенсі ми можемо говорити про позитивний ефект соціального капіталу корупційної мережі для її учасників. Негативні ефекти, що зазначені у табл. 1, притаманні і для корупційних мереж, але мають свої особливості.

Перша особливість зумовлена тим, що всі агенти із «зовнішнього світу» є донорами – джерелами корупційного доходу. По-перше, для таких агентів негативні наслідки виключеності з мережі виражаються не тільки в неможливості отримувати вигоди (в цьому разі корупційні доходи), як у прикладах інших соціальних мереж, але насамперед у прямих витратах під час контакту з мережею (витрати на корупцію). По-друге, агенти із «зовнішнього світу» змушені контактувати з корупційною мережею, причому, як правило, з кількома. Економічної, правової або іншого роду необхідності в цьому у них немає, на відміну від прикладу з корупційною мережею.

Інша особливість пов'язана з тим, що діяльність корупційних мереж порушує формальні інституційні норми, закріплені в правових документах. У цьому відмінність від негативних наслідків соціального капіталу інших мереж, коли на рівні суспільства невідповідність його норм і групових може проявлятися на неформальному рівні і не виходити за межі законодавчо-правового поля. З цього погляду негативний соціальний капітал корупційної мережі руйнує інституціональну структуру суспільства і послаблює його соціальний капітал не тільки таким чином, а і шляхом прямого порушення правил і деформації

¹ Олігархія (грець. oligarchia) – форма правління державою, за якої влада належить вузькому колу осіб (олігархів) і відповідає їх особистим інтересам, а не діє на користь усім членам суспільства

норм, у тому числі моральних, а також корозії відносин довіри в суспільстві.

Розглядаючи корупцію з погляду соціального капіталу, ми виділили «немережевий» вид корупції, який, на нашу думку, не створює соціального капіталу. Цей вид корупції характеризується простою одноразовою угодою між клієнтом і корупціонером, які не перебувають у довгострокових відносинах, а корупціонер не є учасником корупційної мережі. Здебільшого до такого виду можна віднести побутову корупцію, коли громадянин робить «подарунок» викладачеві у виші, робітнику медичного закладу, якщо отримувач «подарунку» не є елементом корупційної мережі. Такий тип відносин відповідає за суттю поняттю «персональної держави», яке запропоновано В.П. Мельником [16, с. 253–270]. «Персональное государство в Украине – это набор «нужных людей», которые решают личные вопросы населения страны с государством» [17, с. 254].

У постсоціалістичних країнах під час радикальної зміни інституту власності були підстави для виникнення та поширення саме мережевої корупції. Процеси приватизації створюють сприятливе середовище для корупційних схем, реалізація яких потребує організації мережі. І саме з таких схем починає накопичуватися негативний соціальний капітал мережевої корупції. Тому інституційні особливості ринкової трансформації об'єктивно створюють таку загрозу, що є ризиком з погляду формування соціально орієнтованої економіки.

Аналіз динаміки індексу сприйняття корупції в країнах, які проводили ринкові реформи, показав, що в більшості країн у період 1998–2002 рр. мало місце зростання корупції, проте в різному ступені. Виняток становлять лише країни Прибалтики (Естонія, Латвія), де погіршення становища практично не було, а з 2002 р. почалося суттєве поліпшення, а також Китай і Угорщина, де рівень корупції залишався відносно постійним. Польща, Чехія, Словаччина, Словенія успішно впоралися з ризиком накопичення негативного соціального капіталу корупційних зв'язків: після деякої кризи на початку періоду, надалі становище покращилося. На відміну від них, як показує аналіз, у пострадянських країнах (республіки колишнього СРСР) цей ризик реалізувався на початковому етапі реформування економіки і не був подоланий.

Висновки з проведеного дослідження. Матрицю негативного соціального капіталу, яка розроблена на підставі поєднання критеріїв рівня прояву і складників соціального капіталу, може бути застосована як інструмент аналізу негативних наслідків соціального капіталу різних груп. Характерною рисою періоду ринкової трансформації є формування негативного соціального капіталу у вигляді соціального капіталу олігархічних структур, які є прикладом груп з особливими інтересами, і корупційних зв'язків та мереж. Ринкова трансформація, яка передбачає радикальну зміну інституту власності, приватизацію, супроводжується збільшенням невизначеності та інституційної неупорядкованості внаслідок демонтажу старих і розбудови нових формальних і неформальних норм і правил, створює ризики формування негативного соціального капіталу цих видів.

Аналіз динаміки індексу сприйняття корупції показав, що більшість країн у період ринкової трансформації мали зростання корупції на початковому етапі реформ, але різного ступеня. Східноєвропейські країни успішно подолали ризик формування негативного соціального капіталу корупційних зв'язків наприкінці реформаційного періоду, на відміну від пострадянських країн. Прояви і масштаби інших видів негативного соціального капіталу, а також пошук шляхів протидії таким тенденціям у цих країнах є предметом подальшого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Alejandro Portes. Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology//Annual Review of Sociology, Vol. 24. (1998), pp. 1–24.
2. Вилка І., Баумане-Витолиня І., Ковалевська В. Положительные и отрицательные стороны социального капитала: примеры постсоветских стран. // Бизнес. Общество. Власть. 2014, № 20, с. 1–27. URL: <https://www.hse.ru/mag/27364712/2014--20/135213124.html>
3. Дж. Коулман. Капитал социальный и человеческий. Общественные науки и современность, 2001, № 3.
4. Boissevain J. Friends of friends: Networks, manipulators and coalitions. St. Martin's Press, 1974.
5. McAllister D.J. Two faces of interpersonal trust // Research on negotiation in organizations / Eds. R.J. Lewicki, R.J. Bies, V.H. Sheppard. GREENWICH, CT: JAI PRESS. 1997. V. 6.
6. А. Купрейченко. Психология доверия и недоверия. ЛитРес, 2015, 740 с.
7. М. Олсон. Логика коллективной дѣи. Суспільні блага і теорія груп: пер. с англ./ К.: Лібра, 2004, 272 с.
8. Г. Коржов. Олігархічна природа сучасного політичного режиму в Україні // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. 2008. Вип. 3.
9. Антоніна Колодій. «Олігархи» й «олігархія»: зміст понять та українська політична дійсність // Наукові записки НАУКМА. Політичні науки. Вип. 19. 2001. С. 31–35.
10. В. Горбатенко. Олігархія // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 512.
11. Данилишин Б. Олігархізація української економіки перевищує 70% // Сайт Інформаційного агентства «Економічна правда», 27 червня 2011. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2011/06/27/290198/>
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. Відом. Верхов. Ради України. 2007. № 49; Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією
13. Закон України «Про запобігання корупції» // Відомості Верховної Ради. 2014. № 49. С. 1700–18. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>
14. Флейчук М. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації: моног. / М. Флейчук. Львів: Ахілл, 2008. 660 с.
15. Флейчук М.І. Корупція як деструктивний фактор розвитку підприємництва на прикладі країн з перехідною економікою / М.І. Флейчук // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ: зб. наук. пр. за матеріалами XVII міжнар. наук.-прак. Конференції. Вип. II. Економічні науки. У 2-х ч. Ч.І. Чернівці: АНТ Лтд., 2006. Ч. I.
16. О «персональном государстве» в Украине. В кн.: Институциональные проблемы эффективного государства: монография/ Под ред. ВВ. Дементьева, Р.М. Нуреева. Донецк: ГВУЗ «ДонНТУ», 2012. 372 с.
17. Институциональные проблемы эффективного государства: монография/ Под ред. ВВ. Дементьева, Р.М. Нуреева. Донецк: ГВУЗ «ДонНТУ», 2012. 372 с.